

Н. І. Овчаренко,

канд. філол. наук, доц.,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»,

декан філологічного факультету,

доцент кафедри української мови та літератури

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПРОСТІР ПЕДАГОГІЧНОГО ТЕРМІНА (СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття є спробою здійснити загальний аналіз семантико-функціональних особливостей терміна педагогіки. Термін розглянуто як основну одиницю фахової мови, окреслення семантики якої передбачає визначення диференційних ознак. Доведено, що умовою функціонування педагогічної термінології є семантичні відношення, які сприяють системності та відіграють термінотвірну роль.

Ключові слова: термін, педагогічний термін, семантика, семантичні відношення, стилістичні фігури, термінотворення.

Розвиток фахової мови виявляється в удосконаленні здатності забезпечувати потреби комунікації в межах відповідної професійної чи наукової галузі. Термінологічна лексика є основою фахової мови, тому те, наскільки термін відповідає поставленим до нього вимогам і здатний виконувати свої функції, у підсумку впливає на функціонування фахової мови в цілому.

Початок дослідження закономірностей функціонування термінів і аналізу функціональних аспектів термінологічних систем пов'язують із тезою Г. О. Винокура про термін як слово в особливій функції, яка знайшла свій розвиток у працях В. М. Лейчика. В українському термінознавстві створено теоретичне підґрунтя вивчення функціональних характеристик терміна та терміносистеми працями В. Л. Іващенко, Т. Р. Кияка, Н. Ф. Непийводи, Т. І. Панько та інших лінгвістів. Сучасні

монографічні дослідження розглядають специфіку функціонування термінів у науково-технічній галузі (А. Л. Міщенко) та гуманітарних науках (Р. І. Дудок).

Поза увагою мовознавців практично не залишилося галузевих термінологій української мови, чие формування, функціонування, семантичні, словотвірні та інші характеристики не знайшли б відображення в дисертаціях. Водночас однією з актуальних проблем лишається семантико-функціональний аналіз термінологічної лексики окремих галузей.

Педагогічна термінологія являє собою систематизовану сукупність фахових назв, які застосовуються в практиці навчання та виховання і позначають поняття педагогіки як науки. Дослідженню українських педагогічних термінів присвячувалися наукові розвідки Ю. В. Гончарук, Н. Л. Іваницької та ін. Праці вітчизняних науковців В. І. Гарапко, М. П. Дужої-Задорожньої, Н. Ю. Стефанової тощо презентують вивчення термінологічної лексики педагогіки на ґрунті англійської та німецької мов.

Мета нашої статті – окреслити семантико-функціональний простір термінів педагогіки, що використовуються в одній з динамічних сфер діяльності. Розвитку сприяють не лише процеси, які охоплюють термінології фахових галузей у цілому, але й об'єктивні суспільні процеси в Україні, як от: реформування освіти та її інтеграція у європейський і світовий освітній простір.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати семантико-функціональні особливості педагогічних термінів, що становлять основу фахової мови галузі навчання, виховання та педагогіки як науки; 2) охарактеризувати семантичні відношення в досліджуваній терміносистемі; 3) установити роль семантичних явищ у термінотворенні педагогічних термінів.

Об'єктом дослідження обрано педагогічний термін як основну одиницю відповідної галузевої терміносистеми.

Предмет дослідження – семантико-функціональні особливості терміна педагогічної галузі, зокрема семантичні відношення та їхній термінотвірний потенціал.

Фактичним матеріалом послужили терміни педагогіки, дібрані з галузевих і загальномовних словників.

Методи дослідження зумовлені метою та конкретними завданнями. Зокрема використано метод теоретичного аналізу, компонентний, дефініційний, а також аналізу й синтезу.

Стаття є першою спробою здійснити семантико-функціональний аналіз термінології педагогіки. У цьому полягає її новизна.

Теоретичне значення наукової розвідки мотивується тим, що вона доповнить характеристику педагогічної терміносистеми та сприятиме створенню цілісної картини функціонування педагогічного терміна.

Робота має практичне значення, оскільки прислужиться для подальшої розбудови термінології освітньої галузі та удосконалення фахової комунікації, а також її результати можуть бути використані в навчальному процесі педагогічного вишу.

Із часу виокремлення термінознавства в повноцінну лінгвістичну галузь проблема окреслення поняття «термін» досліджується та знаходить своє вирішення в різноманітних баченнях. Попри нерівнозначні підходи в розумінні терміна, його загальні характеристики дозволяють визначати термінологічний статус слова як у фаховому мовленні, так і поза ним. Під терміном переважно розуміють «слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, техніки тощо» [14, с. 629], додаючи основні ознаки, які мають бути притаманні цій мовній одиниці (системність, нормативність, наявність дефініції, незалежність від контексту, точність, короткість,

однозначність, відсутність синонімії, стилістична нейтральність, милозвучність [5, с. 12–13]). Терміни є інформативними одиницями мови науки, завдяки яким її лексичний склад принципово відрізняється від загальнолітературної мови за семантичними та функціональними критеріями [10, с. 219]. Важливим засобом вираження терміна є, зокрема, його внутрішня семантична будова. Саме структура семантики терміна постає основою його трактування, доповнюючи роль фахового тексту як конкретизатора одиниць тієї чи тієї термінологічної системи [4, с. 176].

Для лінгвістичного аналізу термінів, як, власне, і будь-яких лексичних одиниць, важливо виявити їхні особливі та спільні з іншими подібними словами характеристики. Визначення в семантичній структурі терміна сем дозволяє розкрити новий смисл терміна при зміні контексту та ситуації мовлення.

Термінологія є тим шаром лексики, який постійно розвивається. В усіх досліджених терміносистемах відзначалися процеси термінологізації, детермінологізації, взаємообміну між спеціальною лексикою різних фахових галузей. Термінологізація загальнонавчаних слів затребувана і зараз та є продуктивним способом поповнення терміносистем. Наприклад, *вік* – (1) *тривалість життя людини, тварини, рослини; період, ступінь у розвитку людини; літа*; (2) *сторіччя*; (3) *період часу, виокремлений за певними ознаками, епоха; період часу, що відповідає геологічному ярусові Землі*; (4) (розм.) *надзвичайно довгий час, вічність*; (5) *надзвичайно довго, завжди*. У семантичній структурі аналізованого слова визначаємо спільний для фахової та нефахової мовних одиниць компонент «період у розвитку людини», термінологічне та нетермінологічне значення.

Наука в цілому, суспільне знання мають комплекс понять, що окреслюють загальні принципи, підходи, методи тощо, притаманні всім галузям дослідницької діяльності. Такі поняття позначаються загальнонауковими термінами, які функціонують у кількох терміносистемах одночасно, зберігаючи свій термінологічний статус і функції. Прикладом є загальнонавчаний термін *планування*, що відрізняється здатністю функціонувати в досить відмінних між собою галузях: *бюджетне планування* (економ.), *касове планування* (бухг.), *комплексне планування* (архіт.), *планування грошового обігу* (фін.), *соціальне планування* (соціол.), *стратегічне планування* (військ.) тощо. У педагогічній діяльності *планування* – це *функція управління навчанням*. Здатними до такої ролі є спеціальні слова з комплексом семантичних варіантів і високим ступенем узагальнення. Часто загальнонаукові терміни створені на основі елементів із класичних мов (пор., *функція, метод, експеримент, інновація, парадигма* і под.). Останній чинник зумовлений необхідністю забезпечення нормативності терміна, зокрема уникнення побічних додаткових асоціацій, і його адаптації в термінологічній системі.

Відомо, що науковий термін здатний виявляти себе як фахове слово, тобто член термінологічної системи, лише у відповідному фаховому контексті. Функціонуючи в межах термінології, він виявляє свою структуру, яка традиційно окреслюється «трикутником»: матеріальне вираження терміна (оболонка); предмет (реалія), з яким він співвіднесений, або денотат; поняття про згаданий предмет (реалію), чи сигніфікат. Термін вбудовується в певну галузеву термінологію, посідаючи в ній місце, відповідне його значенням, структурним та словотвірним параметрам. Системність – надзвичайно важлива характеристика термінологічних одиниць. Помічено, що більшим ступенем системності відзначаються терміни, що будуються на основі однорідних ознак.

Розвиток сучасних українських термінологічних систем, а також, як свідчать дослідження на ґрунті іномовних термінологій, не лише українських, супроводжується семантичними процесами, притаманними мові загалом: синонімією, антонімією, багатозначністю тощо.

Дослідження галузевої лексики показують, що синонімія спостерігається в усіх термінологічних системах української мови, проте відрізняється від загальномовного явища своєю природою. Термінологічні синоніми співвідносяться з однією реалією, поняттям, тобто мають спільний денотат; характеризують ті ж властивості позначуваного; мають певні понятійні, етимологічні відмінності, особливості семантики словотвірних елементів та функціонування. Пор. *індивідуальність – особистість, імідж – образ, виставка – показ, експертиза – дослідження* та ін. Загалом синоніми, у термінологічному розумінні, є нічим іншим як дублетними назвами одного поняття.

Антонімія як семантична опозиція протиставлення виникає внаслідок зіставлення протилежних ознак якості, проте вона можлива лише за умови, що в семантичній структурі зіставляваних слів визначаються й спільні для обох антонімів ознаки, які створюють основу для порівняння: *аналіз – синтез, викладання – навчання, діяльність – дозвілля* тощо.

Цілком виправдано лінгвісти відносять до універсальних мовних явищ і полісемію, адже кількість слів фахового використання, як і лексики загалом, певним чином обмежена, а сукупність професійних понять і наукових реалій достатньо широка й має постійну тенденцію до збільшення. Дослідники відносять слова-полісеманти до високочастотних і рівномірно розподілених у підмовах лексичних одиниць [4, с. 220]. Так, у термінологічній системі педагогічної галузі спостерігаємо помірне використання багатозначних термінів, що являють собою сукупність сем і не сприймаються як щось чужорідне або неприродне. За аналогією до загальноживаних слів у термінах вирізняються прямі та переносні, а також основне і периферійні значення. Наприклад, термін *парадигма* (*зразок, еталон*) – (1) *приклад, взірець*; (2) *пануюча теорія, що покладена в основу вирішення теоретичних і практичних проблем*; (3) *наукова теорія, втілена в системі понять, що виражають істотні риси дійсності*; (4) *вихідна концептуальна схема, модель постановки проблем і їх рішення, методів дослідження, що панують протягом певного історичного періоду в науковому співтоваристві*.

Багатозначні терміни утворюються переважно за допомогою стилістичних фігур внаслідок метафоричних змін значення за подібністю чи метонімічних змін за суміжністю просторових або часових критеріїв (*вечір, банк, дерево цілей і задач, інститути соціальні, педагогічна техніка* та ін.). Слід відзначити, що терміни метафоричного та метонімічного походження, функціонуючи у фаховій мові, не вирізняються порушенням вимог, які висуваються до термінологічних номінацій у плані їхньої точності та відповідності позначуваному поняттю, а тому певна образність, яка може виникати при побудові стилістичних фігур, у термінологічному оточенні відходить на другий план.

Наслідком багатозначності може бути омонімія: *емпатія – здатність людини емоційно відгукуватися на переживання інших людей* та *емпатія – осягнення індивідом емоційних станів інших людей, проникнення у їхні переживання*. Принципова відмінність між часто сплутуваними явищами полягає в існуванні спільних семантичних ознак (полісемічні слова) або ж їхній відсутності (омоніми). Здобувши незалежну семантику та виокремившись у власне омонім, слово далі розвивається як цілком автономна одиниця, яка може стати джерелом нової багатозначності чи включатися в нові для неї семантичні відносини. Приклади з лексикографічних праць

свідчать про те, що питання є не настільки простим, як видається на перший погляд. Наприклад, в «Українському педагогічному словнику» [3] вміщено два терміни *школа*, що говорить про омонімічний статус цих слів. Водночас до першого з термінів подано кілька значень ((1) *навчально-виховний заклад*; (2) *система освіти, сукупність закладів для навчання*; (3) *набутий досвід*; (4) *напрямок у науці, літературі, мистецтві, суспільно-політичній думці, побудований на основі принципів, спільних поглядів, традицій*; (5) *посібник для навчання гри на музичному інструменті, співів*; (6) *будинок школи*), одне з яких дублюється в розширеному вигляді в тлумаченні другого терміна. Такий опис дає підстави говорити радше про багатозначність, а не омонімію.

Розрізнення полісемії та омонімії ускладнюється проявами паронімії, адже йдеться про особливості семантики та зовнішню подібність (пор. терміни-пароніми, які функціонують у педагогіці, ілюструючи семантичне протиставлення, *екзистенція* – категорія філософії існування та *екзистенціалізм* – напрямок сучасної філософії). При повній або частковій семантичній відмінності пароніми є дуже подібними формою, внаслідок чого можуть сплутуватися в мовленні або спеціально обіграватися зі стиліст. настановою» [14, с. 425].

Явища багатозначності, омонімії та паронімії в термінології є семантичними процесами, які відіграють вагомий роль у формуванні та розвитку, а, отже, й функціонуванні систем термінів української мови, оскільки постають чинниками термінотворення. Семантична структура утворених семантичним способом слів-термінів складається більше ніж з однієї семи, при цьому ті з них, що з'являються, можуть бути витлумачені через початкову сему.

Отже, педагогічний термін є результатом процесу пізнання понять, предметів і явищ об'єктивної дійсності, пов'язаних із науковим і навчально-виховним процесом (когнітивна функція), а також входить у систему галузевої термінології, точно та лаконічно фіксуючи певний фаховий зміст (номінативна та сигніфікативна функції). Зазначені термінологічні функції належать до числа основних.

Педагогічні терміни відображають поняття, що перебувають у взаємозв'язках і відповідають науковій концепції галузі. Значення терміна складається з компонентів (сем), які визначаються при зіставленні. Окреслення семантики терміна передбачає визначення диференційних ознак. Вони вирізняють термін з-поміж інших подібних лексичних одиниць або його власних інших значень.

Умовою функціонування термінології педагогіки постають різні типи семантичних відношень, які не лише є чинниками системності, але й відіграють термінотвірну роль (стилістичні фігури метафора та метонімія – засоби творення багатозначних термінів). Семантичний спосіб творення педагогічних термінів належить до числа основних.

Перспективи дослідження семантики термінів педагогічної галузі вбачаємо у вивченні їхнього концептуального потенціалу.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. В. Т. Бусел]. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
2. *Гаранко В. І.* Структурно-семантичні особливості англomовних педагогічних термінів : монографія. LAP LAMBERT Academic, 1918. 101 с.
3. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. *Дудок Р. І.* Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 358 с.

5. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : Вид. дім «КМ Academia», 2000. 218 с.
6. Іваницька Н. Л. Поняття – слово – термін (на матеріалі педагогічних термінів). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2017. № 3, т. 3. С. 28–31.
7. Інноваційна діяльність вчителя : термінологічний словник / [уклад. О. І. Огієнко та ін.]. Київ : НАПН України, 2016. 120 с.
8. Короткий словник актуальних педагогічних термінів / [уклад. Н. М. Флегонтова]. Київ : КНУТД, 2013. 55 с.
9. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики. Москва : Изд-во АН СССР, 1961. 158 с.
10. Міщенко А. Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу : монографія. Вінниця : Нова книга, 2013. 448 с.
11. Непийвода Н. Ф. Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилістичний аспект) : монографія. Київ : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. 303 с.
12. Російсько-український словник наукової термінології : Суспільні науки / [уклад. Й. Ф. Андерш та ін.]. Київ : Наук. думка, 1994. 600 с.
13. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка. 1970–1980.
14. Українська мова. Енциклопедія / [уклад. В. М. Русанівський та ін.]. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.

Referenses

1. (2002), *Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language [Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy]*, Kyiv, Irpen, Perun, 1440 p.
2. Harapko, V. I. (1918), *Structural-semantic peculiarities of English-language pedagogical terms [Strukturno-semantychni osoblyvosti anhlomovnykh pedahohichnykh terminiv]*, LAP LAMBERT Academic, 101 p.
3. Honcharenko, S. (1997), *Ukrainian pedagogical Dictionary [Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk]*, Kyiv, Lybid, 376 p.
4. Dudok, R. I. (2009), *The problem of the meaning and meaning of the term in the humanities [Problema znachennia ta smyslu termina v humanitarnykh naukakh]*, Lviv, Vyd. centr Franko LNU, 358 p.
5. Diakov, A. S., Kyiak, T. R., Kudelko, Z.S. (2000), *Basics of Terminology: Semantic and Sociolinguistic Aspects [Osnovy terminotvorennia: semantychni ta sotsiolinhvistychni aspekty]*, Kyiv, KM Academia, 218 p.
6. Ivanytska, N. L. (2017), *Concept – word – term (on the material of pedagogical terms) [Poniattia – slovo – termin (na materialy pedahohichnykh terminiv)]*, Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. Filolohiia, № 3, Vol. 3. pp. 28–31.
7. (2016), *Innovative activity of the teacher: terminology dictionary [Innovatsiina diialnist vchytelia : terminolohichnyi slovnyk]*, Kyiv, NAPN Ukraine, 120 p.
8. (2013), *Brief dictionary of topical pedagogical terms [Korotkyi slovnyk aktualnykh pedahohichnykh terminiv]*, Kyiv, KNUTD, 55 p.
9. Lotte, D. S. (1961), *Basics of building scientific and technical terminology. Theory and Methodology [Osnovy postroyeniia nauchno-tekhnycheskoi termynolohyy. Voprosy teoryy u metodyky]*, Moscow, AN SSSR, 158 p.

10. Mischenko, A. L. (2013), *Linguistics of professional languages and modern model of scientific and technical translation* [*Linhvistyka fakhovykh mov ta suchasna model naukovo-tekhnichnoho perekladu*], Vinnytsa, Nova knyha, 448 p.

11. Nepyjvoda, N. F. (1997), *The language of Ukrainian scientific and technical literature (functional-stylistic aspect)* [*Mova ukraïnskoi naukovo-tekhnichnoi literatury (funktsionalno-stylistychnyi aspekt)*], Kyiv, TOV «Mizhnar. fin. ahentsiia», 303 p.

12. (1994), *Russian-Ukrainian dictionary of scientific terminology: social sciences* [*Rosiïsko-ukraïnskyi slovnyk naukovoi terminolohii : Suspilni nauky*], Kyiv, Nauk. dumka, 600 p.

13. (1970–1980), *Dictionary of the Ukrainian language: 11 vol.* [*Slovnyk ukraïnskoi movy : v 11 t.*], Kyiv, Nauk. dumka.

14. (2000), *Ukrainian language. Encyclopedia* [*Ukrainska mova. Entsyklopediia*], Kyiv, Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 752 p.

Н. И. Овчаренко,

*ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»,
кафедра украинского языка и литературы*

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ ПРОСТРАНСТВО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТЕРМИНА (СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Статья является попыткой осуществить общий анализ семантико-функциональных особенностей термина педагогики. Термин рассмотрен как основная единица профессионального языка, очерчивание семантики которой предусматривает определение дифференциальных признаков. Доказано, что условием функционирования педагогической терминологии являются семантические отношения, которые способствуют системности и играют терминообразовательную роль.

Ключевые слова: термин, педагогический термин, семантика, семантические отношения, стилистические фигуры, терминообразование.

N. I. Ovcharenko,

*Donbas State Teacher Training University,
Chair of Ukrainian Language and Literature*

FUNCTIONAL SPACE OF THE PEDAGOGICAL TERM (SEMANTIC ASPECT)

The article is an attempt to make a general analysis of the semantic and functional features of the term of the pedagogical industry, which is considered as the basic unit of professional speech and is characterized by semantic, notional and derivative specificity.

The purpose of the article is to define the semantic and functional space of terms of pedagogy used in one of the dynamic spheres.

The object of the study is the pedagogical term.

The subject of the study is the semantic and functional features of the term of the pedagogical industry, in particular, semantic relations and their term-formative potential.

The methods used in the study are theoretical analysis, synthesis, component and definitive method.

It is stated that the pedagogical term is the result of the process of cognition of concepts, objects and phenomena of objective reality associated with the scientific and

educational process (cognitive function), is included in the system of industry terminology, accurately and concisely fixing a certain professional content (nominative and significative functions). The named terminological functions are qualified as the main ones.

Pedagogical terms reflect concepts which are interrelated and correspond to the scientific concept of the industry. The meaning of the term consists of components (semas), which are determined by comparison. The definition of the semantics of the term involves the definition of differential features. They distinguish the term from other lexical units or other meanings.

It is proved that the condition for the functioning of the terminology of pedagogy is different types of semantic relations. They act as factors of systemicity and play a term-formative role (stylistic figures are the means of formation a polysemant), and the semantic way of formation of pedagogical terms is a priority.

The prospects for studying the semantics of the terms of the pedagogical industry can be seen in the study of their conceptual potential.

Key words: term, pedagogical term, semantics, semantic relations, stylistic figures, term-formation.